

CIRKUSZI AKROBATIKA

Alaputatási és szakmódszertani periodika

II. A CIRKUSZOK MŰKÖDÉSI FELTÉTELEI; JOGI SZABÁLYOZÁS, SZERVEZETI KERETEK

Miután a vonatkozó jogi intézkedésekről szóló dokumentumok felkutatása meglehetősen körülményes feladat, a szabályozás vizsgálatánál először a szaksajtó utalásait használtam fel. Ezek az utalások azonban mindenkor aktualitásuk mellékkörülményeinek ismerete hiányában alig értelmezhetők; 1910 elején pl. egy főkapitányi rendeletről esett szó, melynek kiadását a MAE megakadályozni igyekezett,¹ 1911-ben pedig az artistaélet bénultságát "a miniszteri rendelet" következményének tekintette az újság.²

A cirkuszokra vonatkozó országos jogi szabályozás a vizsgált korszakban nem létezett, a rendelkezések kialakítása helyi szinten folyt, olyannyira, hogy a szaksajtó szerint Sopronban egy régi rendelkezés alapján egészen 1914-ig – egy belügyminiszteri rendelkezés megjelenéséig – mindenféle látványosság tulajdonosa bevételének 10 %-át köteles volt a színházigazgatónak lefizetni.³

1901-ben jelent meg a belügyminiszternek 64573/1901. sz. rendelete, mely országosan megszabta az engedélyezés feltételeit.⁴ Kétségtelen, hogy a korszak folyamán végig két engedély megszerzése volt szükséges az előadások megrendezéséhez; a helyhatósági és a rendőrhatalósági.

Az alábbiakban a fővárosi helyzetképet tudom felvázolni.

Helyhatósági engedélyezés

A Budapesti Univerzum szerint Budapesten kellett Európában a legmagasabb díjakat fizetni a különféle előadások megrendezése után.⁵

A fővárosi tanács 1886-ban gyűjteményben tette közzé a korábban hozott szabályrendeleteket.⁶ Ezek közt található 1882-84-ből a Városligetben és a főváros összes külterületén működő nyilvános játékok, előadások és mutatványokra szóló rendőri engedélyek után a szegényalap javára fizetendő helyi díjak jegyzéke, ill. a főváros területére adandó színháznyitási és mindennemű nyilvános színi, valamint más előadásokra, mutatványokra és táncmulatságokra szóló hatósági engedélyek után fizetendő díjak jegyzéke.⁷ Az 1890-ben kiadott szabályrendelet cirkuszt érintő előírásai megegyeznek a fentiekkel;⁸ az első világháborúig ezek a rendelkezések voltak érvényben, bár 1907-ben már hosszabb idő óta tárgyalás alatt állt a tanács jogügyi osztályán egy vonatkozó szabályrendeleti tervezet.⁹

A lovardai engedélyek helyi díja a fentiek szerint 3 hónapnál rövidebb időre 500-tól 2000 frt-ig terjedhetett. Az állatseregleti engedélyek után havonta 5-30 frt között kellett fizetni.¹⁰

A napi bevételről kimutatást kellett készíteni, azt egy-egy példányban a rendőrségnek és a fővárosi kerületi elöljáróságnak a következő nap déli 12 órájáig be kellett mutatni, és a helyi díjakon felül a nyers bevétel 5 %-át naponta be kellett fizetni, szintén a szegényalap javára.¹¹

Egyetlen ilyen kimutatás maradt fenn csupán az 1912-es esztendőből.¹² Az 1890-es években a városligeti cirkusz az 5%-os járulékot a szezonra, májustól szeptemberig, átalányban 5x800 frt-tal szokta megváltani.¹³ Előfordult, hogy a rossz üzletmenetre való hivatkozással kérte a bérlő (Krembsér), hogy a járulékot 4 %-ra csökkentsék, s ekkor is csak azt engedélyezték, hogy a IX. pont szerint, tehát kimutatás alapján fizethesse azt.¹⁴

Az 1900-as években Beketow Mátyás igen komoly összegeket fizetett be ezen a címen: 1904-ben 7200 K, 1905-ben 9213 K 32 f, 1906-ban 9093 K 34 f, 1907-ben 13020 K, 1908-ban 14980 K, 1909-ben 15400 K, 1910 júliusig 5915 K összeget.¹⁵

A szabályrendelet szerint "a IX. pontban említett % fizetésére a helyben állandóan lakó és vállalatuk után adózó egyének nem köteleztetnek".¹⁶ Elképzelhető, hogy éppen ennek a rendelkezésnek is köszönhető az, hogy némely cirkuszigazgató igyekezett a magyar állampolgárságot megszerezni (pl. Wulff, Beketow, a Villand testvérek).

Beketow Mátyás esete azt mutatja, hogy a város a legritkább esetben lehetett hajlandó erről a járulékról lemondani. A hosszadalmas ügy végül a bíróságon zárult le. Beketow kérvényében az imént részletezett összegek visszafizetését kérte, többek közt ilyen indoklással: "házat is vettem magamnak a Lendvay utczában gyermekeimet magyarra tanítom és úgy rendezkedtem be, hogy többé még a cirkussal sem megyek idegenbe. Ezen előrebocsátás után kérelmem lényegére áttérve előadom, hogy én, a fentecsetelt állandó ittlakásom folytán vállalatom után 1904 év óta szakadatlanul III. osztályú kereseti adóval lettem megadóztatva, miként ez a ./ és 2./ alatti adókivonatok igazolják".¹⁷ A számlakivonat szerint csak állami adóként átlag 2000 K körül fizetett be Beketow Mátyás (1907-ben kivételesen magas összeget, 3776,10 K-t).¹⁸

A helyhatóság júl. 10-én kelt bizonyítványa szerint pedig "a VI. Lendvay u. 20. a. lakó Beketow Mátyás 1904 évtől 1907 évig megszakításokkal a VI. kerület területén és 1908 év óta pedig állandóan a fenti helyen lakik".¹⁹ A rendőrség bejelentési hivatalától kapott információk (korábban fél évekre, 1908-tól 3 helyre is be lett jelentve) alapján a felmentést szept. 22-én a tanács elutasította.²⁰ Beketow okt. 13-i fellebbezésében hivatkozott arra, hogy elutazása mindig üzleti ügyben történt, családja pedig azalatt is Budapesten tartózkodott, "de még a sérelmes végzés értelmében is nekem a 1909 és 1910 évekre szólólag befizetett összegek visszautalványozandók lettek volna, mert én 1909 és 1910 években egyáltalán nem mozdultam ki Budapestről".²¹ Közben 10710 K megváltási díja címén 5390 K becsértékű ingóságot a tanács foglalás alá vett, de a végrehajtást Beketow újabb kérvényére decemberben felfüggesztették.²² A kivételes érdemekkel bíró cirkuszigazgató igaza teljes tudatában pert indított, de panaszának a közigazgatási bíróság sem adott helyt.²³

Rendőrhatalósági engedélyezés

1897. jún. 15-én adták ki Rudnay Béla aláírásával a budapesti mulatók, dalszarnokok s egyéb látványos és mutatványos helyek rendjét tartalmazó főkapitányi rendeletet.²⁴

A rendelet intézkedései kiterjednek a következő szórakoztató intézményekre: a) mulatók (orfeum), b) dalszarnokok és c) "műszínikörök (a népligetben) cirkuszok, plasztikonok, körképek, panorámák s minden néven nevezendő nyilvános látványossági és mutatványi helyek és bódék, sőt maguk a mutatványos és látványosságok is, mihelyt azok nyilvános helyeken rendeztetnek, habár belépődíj nélkül is" (1.§).

A legtöbb kérdésben éppen e c) pont alatt felsorolt látványos és mutatványos esetében érvényesül kivételes, ill. esetenkénti elbírálás: nem feltétlen szükséges, hogy az engedélyes magyar honos legyen (4§), külön megállapítandó, hogy színpad vagy emelvény állítható-e fel (8.§), kivételesen megengedhető a köölajvilágítás (14.§), csak műlovarársulatok szerződtethetnek egy hónapnál hosszabb időre nem magyar honosokat (17.§), a gyám hozzájárulásával 16 éven aluli tornászok is szerződtethetők (19.§), tányérozni mulatókban és az állandó cirkuszban tilos, a többi helyen megengedett (45.§).

Az engedély feltételezi az *engedélyest* illetőleg a büntetlen előéletet, s hogy bordélyt nem tart és nem

tartott soha (4.§). A *helyiséget* illetően az előírások a közrend szempontjait tartják szem előtt. A szórakoztatóhelyet iskolától, kórháztól, templomtól legalább 50 m-re kell elhelyezni (6.§), a kérvényben feltüntetendő az alaprajz, a szedhető legmagasabb és legalacsonyabb belépődíj, az előadás milyensége. Az illetékes ker. előjáróság mint tűzrendészeti, közegészségügyi és építésrendészeti hatóság szemlét tart az engedély kiadása előtt (7.§). A legkörültekintőbben a tűzbiztonsági előírásokat adták meg (8-14.§)

A szereplők szerződését állandóan ellenőrizhette a rendőrség (17-19.§), s az előadások a nép hazafiúi, vallási és erkölcsi érzületére felemelőleg kellett, hogy hassanak (20.§)

A részletes rendtartás is a köz- és tűzbiztonsági kérdéseket tárgyalja a legrészletesebben, de helyt kapott itt az is, hogy a férfiak és nők öltözője elkülönítendő (33.§), hogy a belépőjegy fel kell tüntetni a napot és az elfoglalandó helyet (38.§), s hogy a különálló épületekben megengedett (éjjel 12 óráig) a rézfűvő hangszerek, a dob, a cintányér használata (42.§).

A rendelet megszegése 100 ft (ill. 10 nap elzárás) pénzbüntetést vont maga után (50.§). Az előadásokon egy a főkapitány által külön kirendelt tisztviselő, továbbá kellő számú rendőr felügyelt, ezek díjait az engedélyes fizette (51.§). A tisztviselőnek minden előadás után írásban jelentést kellett tennie.

A szervezeti élet

1890 végén az Andrásy úton, Ferdinand Veith Radial kávéházában szoktak összejönni az artisták.²⁵ Ekkor már működött az Internationale Artisten Genossenschaft (IAG) Budapesti szekciója; meglehetősen gyakran tartotta üléseit.²⁶ 1890-93. az egyesületi élet megteremtésének kísérleti időszaka volt.

A társaság kezdeményezői nem a mai értelemben vett artisták, hanem orfeumokban, dalcsarnokokban fellépő színészek, énekesek, táncosok voltak. Az 1891-es novemberi választásokon pl. a vezetőségben voltaképpen artista neve nem szerepelt, a bizalmiak közt ott volt viszont Ferdinand Steiner színházi ügynök, a kivételesen sikeres és hosszúéletű szaklap szerkesztője.²⁷ A klasszikus egyesületi érdekeken (biztosítás, nyugdíj stb.) túl az artisták életformája (nevezetesen a megélhetésnek az utazáshoz kötöttsége, stabil kapcsolatok hiánya) különösen indokoltá tette valamiféle érdekképviseleti rendszer kiépítését, ill. az európai vagy legalábbis közép-európai kommunikáció megteremtésének kereteit.

Az IAG budapesti szekciójába 1890-ben a belépési díj 3,50 ft, a havi tagdíj 75 kr. volt. A felvételhez szükséges volt az utolsó szerződés igazolása.²⁸ Az egyesületnek saját orvosa volt, az Andrásy úti patikában az egyesületi tagok 50%-os kedvezményt kaptak.²⁹ Tervezték életbiztosítás és nyugdíjjárulék megteremtése feltételeinek kialakítását.³⁰ A szervezkedésnek e klasszikus területei mellett legfontosabb tevékenységi körükhöz a jótékony célú matinék rendezése tartozott. Az ilyen előadások anyagi eredményessége változó volt: 1891 elején a helyi alap és az IAG központi betegpénztára javára tartott előadás bevétele 207 ft volt, melyből 50 ft-ot juttattak el az IAG-hoz.³¹ Somossynál az 1891. dec. 13-i matiné tiszta haszna 670 ft volt, ugyanitt 1900 végén viszont egy hasonló előadás 44 K 40f. deficitet hozott.³²

A társaság budapesti szekciója 1893 végén feloszlott, novemberben már közvetlenül Berlinbe kellett a tagdíjakat befizetni.³³

1897-ben alakult meg a budapesti artista egyesület.³⁴ Hivatalos óráit hétköznapokon 3-4-ig tartotta a VI. ker. Dávid-köz 10. sz. alatt.³⁵

Az egyesület jubileumi albumából kitűnik, hogy az alakuló vezetőség körében cirkuszi artista nem szerepelt.³⁶ Ugyanez derül ki az IAR-nek a zászlóavatás alkalmából ünnepiként megjelent számából is,

melybe a 24 tagú elnökség fényképes tablója is bekerült.³⁷

1907 februárjában a szervezet apróbb alapszabály-módosítás mellett a Magyar Artista-Egyesület nevet vette fel. Az egyesület céljai közt szerepelt: a szaktársak közt a társas érintkezést és együvé tartozást előmozdítani; visszafizetendő és készpénz segélyt nyújtani a rendes tagoknak; a tagok és családtagjaik részére orvosi és gyógyszeres ellátást biztosítani; a tagok szellemi és erkölcsi érdekeit előmozdítani; ingyenes jogi tanácsokkal szolgálni. A következő források szolgáltatták az egyesületi célok eléréséhez az anyagi eszközöket: tagsági és beiratkozási díjak, adományok, ezzel a céllal rendezett előadások jövedelme.³⁸

Nem tekintem feladatommak az egyesület történeték részletes megrajzolását. A MAE több-kevesebb sikerrel ellátta feladatát: tartotta évi rendes közgyűléseit (általában áprilisban); elfogadta és megköszönte az adományokat (többek közt Jászai Mariét és Ferenc Józsefét is). szervezte a társasági együttlét alkalmait: farsangot, bált rendezett.³⁹ Az utazással kapcsolatos tudnivalókról pl., hogy kolera elleni oltás kell Romániába, tájékoztatta tagjait.⁴⁰ Beszámolt igazgatók üzleti útjairól, Budapestre érkezéséről.⁴¹ Szakkönyvek megjelenésére hívta fel a figyelmet.⁴² Hivatalos helyeken képviselte tagjainak érdekeit. Az egyetemi ifjúság túlzott magyarítási törekvéseivel szemben pl. Rudnay rendőrfőkapitánynál tiltakozott.⁴³ Körlevélben értesítette a vidéki hatóságokat, hogy működésre jogosulatlan személyek ne okozhassanak károkat a szakmának.⁴⁴ Beadványban fordult az illetékes alispáni hivatalhoz, ha egy már megadott játszási engedélyt visszavontak.⁴⁵ Igyekezett a kompromisszumos megoldások útját egyengetni, pl. úgy is, hogy 1909-től rendszeresen közölte azoknak a városoknak a jegyzékét, melyekben színházi társulatok léptek fel, hiszen ott várhatóan cirkuszok nem kaphattak engedélyt.

Természetesen viták, frakciók is kialakulhattak, az egyesületen belül türelmetlenebb hangok is megszóltak. Az alapszabályt módosító, vagy módosítani akaró rendkívüli közgyűlések rendszerint azokban az időszakokban szaporodtak meg, melyekben egy-egy csoport kiválási törekvése önálló lap létrehozását is eredményezte.⁴⁶ Ilyen újságok voltak az Artista Világ 1902-ben, az Artista Lap 1905-ben és az Artista Közlöny 1909-ben. Ez utóbbi meglehetősen türelmetlenséggel nyilatkozott a cirkuszok megélhetési lehetőségeiről: "a legrongyosabb faluban, hol még száraz kenyeret is alig lehet keresni, körülbelül ilyen listát állítanak össze: 2 kor. szegényalap, 3 kor. az Orsz. Színész Egy. nyugdíj-alapja javára, 6 kor. engedély-díj, rendőri díj 4 kor. egy rendőr 1 kor. 80 fillér, 2 kor. világítási díj, 2 kor. flaster koptatási díj stb. stb. Aztán jön a színigazgató, ki csak akkor engedi a társulatot működni, ha ő is kap valamit, pl. 10%-ot a bevételből. Esetleg hajlandó kiegyezni napi 10 koronára. De különböző díjszabások mellett a legbotrányosabb az volt, amikor egy magyar czirkusz igazgatót megadóztak egy Ausztriából bevándorolt német színigazgató javára. Ezek az állapotok is gyors orvoslásra várnak."⁴⁷

Az Internationale Artisten Revue ezzel szemben az alakulástól kezdődően az Artista Egyesületnek (sőt közvetlen elődjének, a Vulkán humanitárius társaságnak) a hivatalos lapja volt,⁴⁸ itt jelentek meg az egyesületnek imént felsorolt közleményei. Magát Ausztria-Magyarország egyetlen ilyen szaklapjának hirdette (előfizetési díja egy évre 6 ft volt), s az évek során megfelelő tekintélyt vívott ki magának: a legnagyobb cégek is hirdettek benne, s egy bécsi mellékletet is csatoltak a laphoz.⁴⁹ A szakma jellegéből adódóan kezdettől fogva nemzetközi híryanagot közölt és kapcsolatokat épített ki a testvérlapokkal (New York, London, Düsseldorf, Berlin, Milano, Hamburg, Pirmasens).⁵⁰ Európa 39 nagyvárosában 1-5 példányban volt olvasható a lap a kávéházakban, éttermekben, valamennyi komoly cirkuszigazgató és ügynök járatta az újságot.⁵¹ A híryanagon túl fő profilja természetesen a hirdetések és egyéb (pl. tartózkodási helyek közlése, egyesületi anyagok) információk közlése volt.

A lap alapítója, Ferdinand Steiner Aradon született, fiatalkorától Bécsben színházi ügynökként működött, majd Budapestre telepedett át. A MAE egyik alapító tagja volt, 1907-ben, 61 évesen halt meg, a lapot ekkor már Kiss Dénes szerkesztette, ügynökségét özvegye vette át.⁵²

1 IAR 1910.I.1.

2 IAR 1911.XII.20.

3 IAR 1914.V.20.

4 Fővárosi Közlöny 1901.60.p.1125

5 Bper 18911.X.8.

6 BFL kgy.sz. 3249/1886

7 BFL kgy.sz. 859/1882 és 661/1884, ill. 382/1884

8 BFL kgy.sz. 393/1889

9 BFL kgy.sz.417/1907

10 BFL kgy.sz. 382/1884: VI., VIII.

11 BFL kgy.sz. 382/1884: IX.

12 Krone, BFL 23092-23481/1912

13 BFL kgy.sz. 456/1893, 452/1894, 719/1895, 523/1896, 622/1897, 524/1900

14 BFL kgy.sz.1194/1897

15 BFL 61854/1910

16 BFL kgy.sz. 382/1884

17 BFL 61854/1910

18 BFL IX. 2310/1910, Budapest székesfőváros VI. ker. előjáróság számviteli osztálya Számlakivonat VI 29832. lapszám

19 BFL 35845/1910

20 BFL IX 2310/1910, 7860/1910, 66742/1910

21 BFL 965841910

22 BFL 95962/1910, 96584/1910

23 BFL 2310/1910, 6206/1911 K. Ítélet 1912.IV.10.

24 BFL VIII. 877/1882, 7445 eln. 897. számú főkapitányi rendelet

25 Bper 1890.XI.9.

26 Bper 1890.II.11., 1890.XII.31., 1891.I.2., I.12., II.16., II.23., III.2. stb. Ld. Bper Nr., 1890.XII.31., 1891.I.10., 1891.II.15., 1891.II.15., 1891.III.28., IAR 1896:III.1.

27 Bper 1891.XI.8.

28 Bper 1891.VII.22.

29 Bper 1891.II.15., 1892.I.24., 1892.II.8.

30 Bper 1892.IV.1.

31 Bper 1891.II.15.

32 Bper 1891.XII.24., IAR 1900.XII.1.

33 IAR 1893.XI.1.

34A MOL egyesületi anyag csak 1896-ig van meg.

35 IAR 1897.VI.20.

36 p. 4-26

37 IAR 1900.V.20.

38 A MAE alapszabályai

39 IAR 1900.II.20., 1900.VII.10., 1899.II.20., 1908.I.10.

40 IAR 1910.X.10.

41 IAR 1912.I.1.

42 IAR 1901.I.1., 1901.XI.20., 1903.XII.10. stb.

43 Magyar Nemzet 1901.XII.28. p.7.

44 IAR 1911.I.10.

45 IAR 1912.V.20.

46 IAR 1902.III.10., 1904.VI.10., 1904.IV.20., 1907.VI.10., 1909.VII.10., 1909.VI.1., 1910.I.10., 1910.III.10., 1911.VII.1.

47 Artista Közlöny 1909.XI.6. I. évf. 2.sz. p.1-2.

48 IAR 1897.I.20.: Fachorgan für Variétébühnen, Circus, Schausteller und reisende Theater. Offizielles

Organ d. human. Artisten-Club "Vulkan"

49 IAR 1897.I.20., 1903.VII.10.

50 IAR 1892.V.20.

51 IAR 1897.I.20., 1902.I.20.

52 IAR 1907.V.1.

megjelenik minden negyedévben